

УДК 273.1:28

Матвеев В.О.

Роль гностицизму в становленні та еволюції християнства

Досліджується феномен гностицизму, його зв'язок зі східними містеріальними культурами, іудаїзмом, грецькою філософією та християнством. Аналізуються причини зростання цікавості до цього явища в сучасному світі.

Ключові слова: езотерика, гностицизм, східні культури, іудаїзм, християнство, еволюція.

В ХХ ст. в людей західного світу зріс інтерес до духовних релігійних традицій Сходу, езотерики та гностицизму. В багатьох країнах світу утворюються гностичні церкви та таємні общини гностиків, розповсюджується відповідна література. Деякі дослідники вважають зростаючу популярність гностицизму як езотеричного або окультичного типу світогляду з відкриттям в 1945 році збірки гностичних писань.

Але все ж, на наш погляд, головним в зростанні цікавості до гностицизму є його відповідність запитам широкого кола людей. На користь цього говорить той факт, що декілька знахідок коптських гностичних кодексів були знайдені ще в ХІХ ст., але вони не викликали такого інтересу і навіть не були опубліковані. Феномен гностицизму існує вже, за деякими даними близько, або навіть більше двох тисячоліть. На даний час існує досить велика кількість літератури (наукової, квазінаукової, теологічної, окультичної) присвяченої гностицизму, але все ж, деякі його аспекти залишаються маловивченими. Серед них, на наш погляд, можна назвати такі:

- розкриття глибинних основ гностичного вчення;
- вплив гностицизму на християнство;
- привабливість гностицизму для певної кількості людей на протязі всієї історії його виникнення, еволюції і до сьогоднішнього дня.

До середини ХХ ст. було відома дуже незначна кількість гностичних творів (Пістіс Софія, Тайна великого Слова, Ев. Марії, Оди Соломонови). Основним джерелом розуміння суті гностицизму довгий час являлися в основному твори християнських богословів — ересеологів. Найбільш важливою і ґрунтовною є праця Іринія Ліонського «Проти ересей», в котрій міститься настільки ґрунтовне викладення еретичних систем, що більш пізні автори, такі як Тертуліанн («Проти валентиніан», «Про прескрипції проти еретиків», «Про плоть Христа», Єпіфаній («Про справедливність»), Іпполіт Римський («Спро-

стування всіх ересей») та інші, не лише зверталися до цієї фундаментальної роботи, але й переносили дану інформацію у відповідні розділи своїх творів.

Позиція ортодоксальної церкви у особі як у особі названих авторів, так і сучасних богословів є однозначно негативною по відношенню до гностицизму, котрий, як релігійний напрям, вважається ними несумісним з християнством.

Традиційною є думка, що ортодоксальна християнська релігія отримала остаточної перемогу над гнозисом вже до IV – V ст. До речі, можна зазначити, що отримати дану перемогу офіційній церкві над гностиками вдалося не стільки силою аргументів, скільки за допомогою римської влади, яка переключилася з гоніння на християн на гоніння еретиків. Вже в 385 році були піддані тортурам і страчені «еретик» Присцилліан і шестеро його учнів. В 407 році законом Аркадія, Гонорія і Феодосія Молодшого «ересь» була прирівняна до державної зради.

В той же час, незважаючи на непримиренну боротьбу офіційного християнства з гностицизмом, останній так до кінця і не був знищений, створивши розгалужену традицію таємних вчень: катари, альбігойці, богоміли, вальденси, масони, розенкрейцери. Гностичні ідеї можна зустріти в ученнях Д. Бруно, Парацельса, Я. Бюме. При бажанні ці ідеї можна побачити також і в творчості великого українського філософа Г.Сковороди, глибина поглядів якого явно не вписувалася в догматизм сучасної йому Православної церкви. Гностицизм намагалися осмислити і розвинути теософи (представлені Р.Штайнером, О.Блаватською, А.Безант, Йогом Рамачаракою, подружжям Реріхів, Д. Андрєєвим тощо).

В XVII ст. була вперше описана секта мандеїв, що виникла на початку н.е. й діє до сих пір в Ірані та Іраці. Дослідники вважають, що сама назва секти походить від слова «manda» (знання), тобто означає ніщо інше як «гностики». Гностичними побудовами захоплювалися такі видатні російські філософи як В.Соловйов, С. Булгаков, М.Бердяєв. В. Соловйов говорив, що в гностицизмі та кабалі міститься більше мудрості, ніж в усій новоевропейській філософії й називав гностика Валентина великим мислителем. Послідовник В.Соловйова, котрий називав своє вчення філософією всеєдності, С. Булгаков створив цілу релігійно – містичну систему софіології, за що й, власне, був позбавлений сану православного священика.

Інший російський філософ та історик Л. Карсавін також послідовник теорії всеєдності, ніколи не заперечував своїх зв'язків з гностичною традицією і визнавав свою філософську систему близькою до систем гностиків, на що, наприклад, вказував його учень А. Вансєв. Аналізуючи сучасну західну філософію можна назвати французького філософа Тейяр де Шардена, котрий в своїй творчості також спирався на філософські побудови гностицизму.

В історичному аспекті зазвичай вважається, що терміном «гностицизм» можна об'єднати велику кількість різноманітних течій, що існували на території Близького Сходу і Середземномор'я в перших століттях нашої ери. В той же час певна кількість дослідників вважає, що витоки гностицизму мають більш давню історію. В «Новейшем философском словаре» видавництва м. Минск, 2003 рік,

гностицизм (від грец. *gnosis* – пізнання, знання) розглядається як «еклектична релігійно – філософська течія пізньої античності, що виступила однією з культурних форм зв'язку християнства, що оформилося, з міфо – філософським еліністичним тлом і віровченнями іудаїзму, зороастризму, вавилонських містеріальних культів. Основні джерела вивчення – гностичні твори з архіву Наг – Хаммаді (виявлені в 1945), а також фрагменти гностиків у працях християнських критиків і текстах ранньохристиянських та середньовічних ересей» [1, 252]. На наш погляд, таке визначення потребує уточнення відносно того, що гностицизм формувався не лише на основі названих джерел, але й єгипетських та індійських релігійно-філософських систем, на що вказують не менш серйозні твори. Потрібно також вказати, що найважливішою історичною передумовою цього синкретизму з'явилося проникнення римського панування на Схід і встановлення економічних та культурних зв'язків з віддаленими східними частинами Римської імперії.

Зв'язок гностицизму з східною містикою та античною філософією відзначав і такий апологет офіційного християнства як Георг Шустер, хоча він займав різко негативну позицію щодо даного феномену. В одній з своїх робіт він пише: «Численні таємні культури, майстерні обмани східних цародів не могли надовго зберегти свій престиж. Ці порожні привиди, що породжені марновірством, відняли у віруючих останній промінь надії. І коли не вдалася і остання спроба внести світло в античне світосприйняття посередництвом християнських ідей і збагатити людський дух і новою християнською, і єгипетською, і перською мудрістю, і халдейським астрономічним вченням про зірки і сірійською магією – тоді злякана совість почала шукати в християнських общинах останнього притулку, де вічне прагнення людського духу до злиття божественного з людським могло найти заспокоєння» [2, 137].

Якщо у визначенні гностицизму як сукупності різних релігійно – містичних і релігійно – філософських рухів, що виникли при поєднанні впливів східних релігій, іудаїзму, еліністичного язичництва і християнства позиція як богословів, так і науковців співпадає або є близькою, то у визначенні суті гностицизму як історичного, культурного та релігійного феномену існують різні підходи:

– ересиологи (Іринеї, Іпполіт, Тертуліан, Епіфаній та ін.) розглядають гностицизм як ересь, що виникла в першу чергу під впливом елінізованих доктрин Сходу;

– подібну позицію займають і такі дослідники як А.Неандер та А.Гарнак, останній розглядав гностицизм як «гостру елінізацію християнства». Найбільш часто грецькі витоки гностицизму вбачають в платонівському «Тімеї», де міститься ідея еманациї, яка містить в собі можливість для розгортання дуалістичного світогляду;

– інші автори, як наприклад, Р. Бультман, К. Буссе, Е. Ренан розглядають гностицизм як своєрідну спробу асиміляції християнства ірано – вавилонською релігією, що виникла набагато раніше за християнство;

– існує концепція за якою, за якою гностицизм виводиться безпосередньо з іудейської містики, що спиралася на книги Іезекія, Премудрости Соломона та Сіраха. В Талмуді згадується про таємни-

че вчення Меркаби, що сприймається як езотеричне вчення іудаїзму, котре безпосередньо передавалося від вчителя до підготовленого для сприйняття учня;

– такі автори як А. Древіс вважають, що християнство виводиться з гностицизму. Подібної точки зору дотримуються і деякі сучасні дослідники. Наприклад, росіянин О.Владіміров в своїй праці «Апостоли. Гностично – еллінські витоки християнства» неоднозначно заявляє: «Християнство Христа виникло не з яхвістського іудаїзму, а (...) із східного гносису» [3,393];

– наступна точка зору являє собою концепцію, за якою гностицизм в його різноманітних проявах є спробою віднайти істинну релігію шляхом поєднання містики, окультизму, східної релігійності і філософії, а потім уже і християнства. Дану концепцію підтримують (Г.Йонас, а також представники теософії – О.Блаватська, А.Безант, Йог Рамачарака та ін.). Близькою до цього є й позиція (хоча це й може здатися дещо дивним) православного богослова, професора М.Е.Поснова, який в своїй фундаментальній праці «Гностицизм II століття і перемога Християнської церкви над ним» вказував: «Виявляється, гностицизм являв собою не просто християнську ересь, а цілий, складний рух тодішнього світу і по суті був явищем релігійного характеру, його навіть можна назвати прямо релігією, він виражав собою найбільш сокровенну думу всього язичницького світу останніх століть перед народженням Христовим – як позбавити людину від бідувань її земного життя і врятувати її» [4,1].

Аналізуючи дані підходи, можна зазначити, що кожний з них відображує певний аспект розвитку гностицизму, цього досить різнобарвного явища, хоча й потребує, на наш погляд, певного уточнення. Професор М.Е.Поснов дає визначення еллінізму як поєднання грецьких культурних елементів зі культурою східних народів, що відбулося внаслідок завоювання східних держав Олександром Македонським, учнем геніального грецького мислителя – Аристотеля. В той же час, прагнення Олександра Македонського утвердити в східних провінціях грецьку культуру, привели лише до зовнішнього успіху. Причому, на думку М.Е.Поснова, цьому завадила не лише рання смерть Олександра, а й те, що «грецький дух, досягши свого zenіту в філософії V – VI ст. пережив свій розквіт і, з падінням політичної самостійності нації, швидко пішов до свого занепаду. З великим Македонським завойовником грецька культура перекинулася на Схід, але тут в боротьбі із залишками стародавньої цивілізації, її сили виявилися слабкішими, ніж (в своїй сфері) сталевий меч Олександра» [4,1].

Тому «на схід проник не свіжий, молодий грецький дух, а вже зга-саючий» [4,3]. «Внаслідок всього цього – пише далі М.Е.Поснов, – можна було очікувати не меншого зворотного впливу сходу на грецьку культуру. Так воно й було. Перш за все, в становленні контакту зі сходом, посилюються стародавні вірування простого грецького народу, тому що вони зустріли тут рідний ґрунт і багато спільних елементів... Вплив сходу торкнувся і грецької філософії, надавши їй релігійно – містичний характер, як ми то бачимо в новопіфагореїзмі та платонізмі» [4,4]. Далі автор розвиває свою думку в тому плані, що «апатія стоїків, самовдоволеність епікурейців і атараксія скептиків

мали на меті створити блаженство саме особистого життя» і робить висновок, що вплив Сходу на розвиток названих філософських шкіл не підлягає сумніву, оскільки більшість філософів, періоду, що розглядається, особливо стоїків, були люди східного походження — з Малої Азії, Сирії та островів східного архіпелагу [4,6].

Цікавими є слова Поснова про те, що «посилаються стародавні вірування простого грецького народу, тому що вони зустріли тут рідний ґрунт і багато спільних елементів». Оскільки даний автор не входить в пояснення, що він мав на увазі, спробуємо самі розвинути цю думку, вказавши на той факт, що Схід впливав як на формування народних вірувань, так і становлення та розвиток усієї грецької класичної філософії.

В цьому контексті слід згадати той загалом відомий, хоча і не досить популярний в європейській дослідницькій літературі факт, що антична греко — римська культура з самого початку своєї історії перебувала під великим впливом більш розвинутих на той час східних культур Єгипту, Вавилону, Індії та ін. Як свідчать історичні джерела, значна кількість грецьких філософів, перш ніж стати відомими у себе на батьківщині, багато років навчались саме на Сході і в своїх власних світоглядних концепціях використовували запозичені звідти ідеї [Див., напр. 5;6;7;8;9;10].

Є автори, такі як Е.Шюре, Р.Штайнер та інші, які намагаються довести, що найбільш видатні грецькі філософи входили в систему посвячених в Містерії. Е. Шюре в своїй праці « Великі посвячені» виділяє три головні постаті — Орфея, Піфагора і Платона. Р.Штайнер доповнює цей список, називаючи в першу чергу імена Геракліта, Плутарха і Сократа.

В.Віндельбанд аналізує міфи, що зустрічаються в діалогах Платона «Менон», «Горгій», «Федр», «Бенкет», «Федоні» і в «Державі», робить висновок про те, що вони відрізняються двома суттєвими ознаками, по-перше, вони вводяться в якості «стародавніх сказань» або в якості «одкровенень» шановних ясновидців — жерців та жриць, а по — друге, всі вони в якості базового піднімають питання про долю людської душі в іншому світі до і після земного життя і вирішують його виходячи з певної релігійної системи, яка власне суперечить стародавнім уявленням грецького народу, котрі описує наприклад, Гомер. Основною темою всіх цих міфів є уявлення про те, що людська душа спочатку належала до вищого невидимого світу, але в наслідок своїх гріхів вона поєдналася з тілом, але її завданням є очиститися і звільнитися від всього тілесного, щоб повернутися у вищі сфери.

В.Віндельбанд, робить висновок, що ця ідеї була занесена в Грецію культом Діоніса. А вже потім Дельфійський культ Аполлона та орфічні містерії внесли більше ясності і стриманості в святкування діонісійських або вакхічних містерій, коли в дикому почуттєвому збудженні «вакхи» впадали в «екстаз» або «ентузіазм» і ставали «боговдохновенними». І що такі вчення утверджувалися в Греції на протязі VI ст. до нашої ери, в культурі і вченнях котрих головне місце займала турбота про благо душі [11,116 — 117].

Таким чином, очевидно, важко спростувати той факт, що на розвиток грецької філософії вплинули ідеї, що були закладені в містеріальних культурах, тому якщо розглядати появу гностицизму в

якості «гострої елінізації християнства», то це є не що інше, як вплив тих же самих східних ідей в інколи творчо трансформованому та доповненому, інколи в знятому та латентному вигляді, що надала їм грецька філософія, на християнство, релігії, що зародилося, до речі, в східних провінціях Римської імперії.

Ідея, за якою гностицизм розглядається як своєрідна спроба асиміляції християнства ірано – вавилонською релігією, що виникла набагато раніше за християнство теж відбиває певний аспект появи гностицизму. В стародавніх іранських культурах добрий бог Ахура – Мазда веде постійну боротьбу з духом зла Ангра – Ман'ю. Вони обидва створювали світ, де відбувається безперервна боротьба доброго і злого начала, але в решті решт перемогу повинен отримати Ахура – Мазда. Бог сонця Митра є сонячним богом і одночасно уособленням справедливості. На рубежі нашої ери культ Митри (мітраїзм) починає інтенсивно поширюватися на території Римської імперії і доходить навіть до Британії. Шанувальники Митри вірили, що після його остаточної перемоги настане царство справедливості, де його прихильники отримають нагороду. В мітраїзмі існували свої містерії, де головним святом був день сонцевороту – 25 грудня (народження сонця). В мітраїзмі було також немало рис, подібних до християнства, в першу чергу це віра в спасителя, що перемагає зло. Однак, на відміну від християнства він подібно до гностицизму мав езотеричний характер: в містеріях приймали участь лише чоловіки, ініціація супроводжувалася складними і больовими обрядами. В той же час вплив мітраїзму на християнство був досить великий, при переході мітраїстів в християнство були перенесені і певні обряди.

Аналізуючи концепцію, за якою гностицизм виводиться безпосередньо з іудейської містики, треба враховувати той факт, що єврейський народ не раз завойовували більш могутні держави: в VIII ст. до н.е. – Ассирія, в VI ст. до н.е. – Вавилон, в V ст. до н.е. – Персія, в IV ст. до н.е. – імперія Олександра Македонського, а в I ст. н.е. іудеї опиняються під владою Римської імперії. Таким чином, на розвиток єврейської містики впливала як релігійна культура більш розвинутих східних держав з їх містеріальними культурами, так і процес елінізації, що являв собою трансформацію даної культури.

Яскравим прикладом цьому є постать Філона з Александрії Єгипетської, який в I ст. н. е. створив філософське вчення, що за своїми концептуальними побудовами нагадувало гностицизм, де намагався поєднати іудейську релігію з ідеалістичною грецькою філософією. Бог за вченням Філона, не володіє ніякими якостями і все ж охоплює все в цьому світі. Посередником між цим Абсолютом і реальним світом є логос – слово, розум або ж інформація, якщо використовувати сучасну термінологію. Світ є відображенням Логосу. Нижче нього знаходяться сили божі, що керують цим світом і людиною. Подібно до східної релігійності у вченні Філона людина може через Логос злитися з божеством в блаженному екстазі.

Філософія Філона мала великий вплив на християнство і навіть до певної міри конкурувала з ним, оскільки застосовувала вже знайомі еліністичному світу концепції і категоріальний апарат.

Отже, на появу гностицизму так чи інакше впливали містерії або містеріальні культури. Певні автори, досліджуючи феномен містерій,

вказують на їхній зв'язок між собою. Наприклад, Менлі П.Холл наводить дві цитати для доведення зв'язку містерій Серапісу та містерій інших стародавніх народів.

Перша цитата належить монографії Річарда Найта «Символічна мова стародавнього мистецтва та міфології»: «Латиняни говорять, що Целеста і Терра, універсальний розум і тіло, що родить, були великими богами Самофракійських містерій; теж саме Серапіс і Ісіда у пізніх єгиптян, Тауте і Астарта у фінікійців; Сатурн і Оне у латинян».

Друга цитата взята з книги Альберта Пайка «Мораль і догма»: «Сонце! — звертається Марціан Капелла в своєму гимні Сонцю, — ти, хто живе на Нілі, поклоняються тобі як Серапісу, і Мемфіс обожає як Осіріса, в священних ритуалах перси поклоняються тобі як Мітре, у Фрігії — як Атису, і Лівія — як Аммону, а в Вавилоні — як Адонісу; таким чином, весь світ обожає тебе під різними іменами» [12,48].

В той же час деякі дослідники порівнюють різні види містерій між собою пріоритет віддають єгипетським. Наприклад, дослідник Л.Спенс в своїй монографії «Єгипетські містерії» вказує: «Повертаючись до духу Грецьких містерій, можна сказати коротко, що вони являли собою лише бліду тінь Єгипетських, зберігаючи скоріше букву і ритуал останніх, ніж суть. Але по тій же причині вони і являють для нас цінність, адже в якійсь мірі ритуали і церемонії, передані їм, очевидно, жерцями Єгипту, були збережені... Місце Єгипетських містерій в таємній традиції являється абсолютно чітким і визначеним. В них зосереджені та проявлені вся мудрість і таємне знання стародавнього світу, кристалізовані і систематизовані таким чином, що будучи збереженими в неспотвореному вигляді, вони напевне врятували б наступні століття від багатьох релігійних катастроф і фальшивого містицизму.

Але внаслідок інертності, лінощів, зневажливого ставлення їх хранителів до своїх обов'язків і, можливо, з — за цинічних впливів, що були зовні, первинна божественна краса містерій була поступово втрачена, і в решті решт залишився лише загальний кістяк ритуалів і церемоній. Я не сумніваюсь в тому, що християнська релігія являє собою практичну спробу відтворити їх основні ідеї. і їх. Всі факти по суті підтвержують цю гіпотезу. Основною метою християнства являється і єднання індивідуальності з Божественним через містичне відродження, так само як, наприклад, і в культурі Озіріса, і в індійських сагах, і в стародавніх переказах практично всіх світових релігій» [13,40 — 41].

Міфологічна драма, що розігрувалася в містеріях Осіріса та Ісіди, і котра мала схожий варіант в інших містеріях виглядала приблизно так. Осіріс і Ісіда були першими правителями Єгипту. Вони встановили кодекс законів, навчили людей землеробству, навчили поклонятися богам і особливо Верховному Богу Ра. В одній з версій, що нагадує біблійну легенду про Каїна і Авеля, Сет, брат Осіріса, що уособлював в собі негативні людські якості запалився ревнощами і вбив останнього. Для цього він зняв мірку з Озіріса і зробивши по ній саркофаг, запропонував нього лягти, після чого віко саркофага було забите і сам він кинутий в море. Хвилі прибили саркофаг до берегів Сирії. З саркофагу проросло дерево, яке мало надзвичайно приємний аромат. Правитель Сирії наказав зробити з цього дерева

колону. Ісіда, дружина Осіріса знайшла цю колону і умовила правителя подарувати їй.

Повернувшись в Єгипет, вона оживила своїм диханням Осіріса і зачала від нього сина Гора. Але якось Сет під час полювання знову зустрів і цього разу розрубав Осіріса на чотирнадцять шматків, що символізує на думку деяких дослідників ту драму, що під дією егоїстичних прагнень людина втрачає гармонію і єдність світу. Ісіді вдалося сховатися с сином Гором і коли син підріс вона з допомогою Анубіса и Небет (Нефтіс), знову відправилася на пошуки частин тіла свого чоловіка. Обійшовши весь світ вони знайшли всі частини тіла Осіріса, окрім фалоса.

Як вказує Муамата Ешбі, подібна історія зустрічається в індійській міфології. В одному з тантричних оповідань бог Шива (аналог Осіріса) також втрачає фалос — його оскопляють. В міфології Індії і Єгипту така втрата означає стримання сексуальної енергії для трансформації її в духовну. Священна риба, на думку М.Ешбі, що проковтнула фалос Осіріса, аналогічна або тотожна рибі, що керує човном Ра.

В описанні того, як Ісус нагодував п'ять тисяч людей хлібом і рибою (Мар.6:30 і 8:1) вищеназваний автор вбачає глибинний сенс, що з допомогою практики целібату дозволяє розвинути величезну енергію, котра здатна послужити тисячам людей. Одна з версій цієї історії розповідає, що Гор був зачатий після того, як Осіріс втратив фалос. Оскільки тіло Осіріса було мертвим, до того ж був відсутнім фалос, Гор був зачатий від духа Осіріса і животворної сили Ісіді, що символізує вищу любов і відданість божественному началу.

Таким чином дух Осіріса був повернутим до життя посередництвом його сина Гора, котрий став божеством, що відповідає за долі людських душ. Муамата Ешбі, на наш погляд, цілком логічно проводить паралелі з християнством, де Ісус розглядається як втілення духа Бога — Отця. Ісус подібно Гору народжується шляхом непорочного зачаття. Коли Гор підріс Осіріс надихає свого сина взятися за зброю і скинути Сета з трону [14,85 — 87].

В школах єгипетських містерій, куди могли потрапити лише обрані, під керівництвом Ієрофантів (Вищих посвячених) учні роками вправлялися в самодисципліні, аскетизмі, медитативних вправах і піднімаючись ступенями посвячень, намагалися максимально реалізувати свій духовний потенціал, тобто прагнули наблизитися до стану богоподібності. Якщо до кінця вірити переданням про Містерії, то учні, які пройшли повний шлях навчання могли спілкуватися з Вищими Сутностями.

Заклик в «Нагірній проповіді» Ісуса Христа «бути такими ж досконалыми як Батько наш небесний» без сумніву переформулюється з ідеєю досягнення богоподібності в школах містерій. Ця аналогія стає ще більш прозорою, якщо звернути увагу на той факт, що в деяких письмових джерелах доби виникнення раннього християнства та усних переказах вказується на те, що Ісус Христос отримав посвячення в таємних містичних школах Сходу. Логічно було б припустити, що в самому християнстві мав би бути і свій власний інститут містерій. І як свідчать факти вони дійсно існували. До наших часів збереглися відомості про так звані Містерії Ісуса або Містерії Царства [15,15 — 19].

Як вказується в Євангелії, головною заповіддю Ісус Христос вважав любов до Бога і до ближнього, де під ближнім розумілися не тільки друзі, а й навіть вороги. Саме завдяки проповіді і культивуванню такої безкорисливої і безумовної любові, яка несла в собі надзвичайно потужний духовно — очищувальний потенціал, будь — яка найнеосвіченіша людина могла піднятися до небачених висот в своєму духовному розвитку, значно перевершивши в цьому людей, що володіють лише книжною мудрістю.

Таким чином християнська любов головним шляхом християнської концепції самореалізації. Якщо в інших, в першу чергу східних релігійно — філософських системах або Містеріях учень прагнути досягти стану богоподібності витрачав довгі роки на виховання в собі певних морально — вольових якостей, оволодівав складним мистецтвом медитативної практики, набував певних філософських знань і лише в кінченому результаті входячи в певний психологічний стан досягав відчуття поєднання власної душі з Богом.

Такий стан, який йоги називають самадгі, гностики та платоніки екстазом або ентузіазмом супроводжувався відчуттям безмежної любові до всього живого, радості і щастя, вів до небаченого підйому духовних сил. Нерідко при цьому у людини з'являлися здібності, які багатьом здавалися надприродними (так звані сили сідгі, якщо користуватися індійською термінологією, або отримання святих дарів, як їх називає християнство).

Отже, якщо містики в інших релігійних системах або Містеріях лише під кінець свого духовного досвіду досягали стану безмежної любові, то в християнстві завдяки потужному впливу божественної постаті Ісуса Христа віруючий вчився входити в подібний стан з самого початку. Звісно це не відміняло необхідність виховання високих моральних якостей, засвоєння медитативної техніки, отримання знань тощо, що було також необхідним і в Християнських Містеріях, але робило цей шлях більш легким і з самого початку наповнювало його вищим сенсом, вселяло непохитну віру і надію. Саме завдяки проповіді любові християнство дуже швидко завоювало серця мільйонів жителів неосяжної Римської імперії.

Але ставши офіційною римською релігією християнство повинно було співпрацювати з державними інституціями. Будь — яка державна влада вимагає від своїх підданих чіткості і однозначності у сприйнятті її законів, не допускаючи при цьому варіативності або суб'єктивності у їх тлумаченні. Альянс між світською державною та церковною владою не міг не позначитися на християнській ідеології, а саме викликав в ній появу тенденцій в бік догматики і усталеності тих чи інших положень.

Християнство почало енергійно рвати генетичні зв'язки з стародавніми містеріями, містичними культами та енциклопедичною філософською базою Сходу. На тлі цього процесу офіційна Церква почала відмовлятися від використання Містерій Ісуса в своїй власній духовній практиці. Відміна догмати про карму і перевтілення на П'ятому Церковному Соборі в Константинополі остаточно зафіксувало трансформацію християнства містичного в християнство догматичне.

В досить чіткій і філософсько обґрунтованій картині світобудови, яку вчився осягати в Містеріях християнський містик утворилися сутєві прогалини, які пропонувалося заповнити сліпою вірою. Змінилося і саме сприйняття основних догматів християнства про Святу Трійцю, непорочне зачаття Богородиці, олюднення Христа, його спокутну жертву, воскресіння і вознесіння, про церкву, хрещення і вічне життя. Значної трансформації зазнав сам образ Ісуса Христа. Якщо в більш пізньому християнстві смерть Ісуса Христа почала розглядатися як жертва, принесена у викуплення гріхів людських, то в Містеріях вона мала дещо інше значення, а саме вказувала віруючим на духовну сутність людської природи і сенс існування, як визволення з пут матерії і набуття життя вічного в Царстві Небесному.

З позицій гностицизму по іншому потрібно розглядати і постать Іуди. Тобто, якщо ортодоксальному християнству, Іуда завжди сприймався як апостол, що зрадив Ісус Христа й отримав за це грошову винагороду від римлян. В той же час в гностичних творах існував інший підхід до інтерпретації даного вчинку не як зрадника, а як повноцінного учасника містерії принесення Ісуса в жертву, оскільки без цього містерія просто б не відбулася.

Подібна концепція знаходить своє обґрунтування в недавній археологічній знахідці стародавнього коптського рукопису, до якого було включене «Євангеліє від Іуди».

За інформацією Національного географічного суспільства, в 1970 році, стародавній рукопис був виявлений єгипетськими фермерами. Він переходила від одного торговця стародавностями до іншого в Європі й США, і зрештою виявився у Швейцарії. Національне географічне суспільство фінансувало визначення дійсності документа, реставрацію, переклад. Інші три документи, що містилися в древньому манускрипті, у даним момент відновлюються й перекладаються.

Якщо Новий завіт описує зрадництво Іуди як найбільший гріх, то Євангелії від Іуди представляє цей акт як найкраще, що Іуда міг зробити для Ісуса. Така інтерпретація викликала різку реакцію з боку офіційного християнства. Під час служби, присвяченої обмиванню ніг апостолів перед таємною вечерею, папа Бенедикт XVI проголосив, що Іуда був брехуном і подвійним агентом, для якого гроші були важливіше за вчення Христа.

В той же час треба приймати до уваги той факт, що гностицизм, котрий розвивався всередині християнської церкви, певний час користувався повагою у її прихильників і навіть сам термін «гностики» у церковних вчителів того часу мав зазвичай позитивний сенс (Климент Александрійський, Ориген та ін.), а відомі гностики, як наприклад, Маркіон займали досить високі пости в християнській церкві. І все ж протиріччя між гностицизмом, що являв собою по суті езотеризм, котрий був недоступним для більшості віруючих та екзотеризмом офіційного християнства вирішилося на користь останнього.

Оскільки гностицизм не вичерпується гностицизмом християнським є сенс спробувати віднайти його загальні принципи. Для цього вельми корисними, на наш погляд, можуть бути розробки, що містяться в монографії Г.Йонаса «Гностицизм» [17,1].

1. Принципова установка на езотеризм. Всі люди поділяються на «тілесних» (соматики, гіліки), «душевних» (психики) і «духовних» (пневматики). Тільки останні здатні пізнати таємниці вищого гнозису, тобто справжнього містичного знання. З іншого боку гностичні секти прагнули жити за принципами соціальної рівності і єдності людей, що відбулося, наприклад, в творі Єпіфанія «Про справедливість» та інших.

2. Дуалістичне пояснення світу. Весь матеріальний світ є злом. Це темниця духу, що попав під владу матерії і опинився в полоні небуття і хаосу.

3. За гностицизмом пізнання людиною свого внутрішнього «Я», як частки єдиного істинного Бога, дає можливість отримання всеосяжного знання, котре несе в собі визволення і порятунок для людської душі. В гнозисі людина долає свою дуальність і розірваність і відновлює гармонію, котру втратила. Досягнення гнозису було важкою задачею, вирішення котрої вимагало багатолітніх індивідуальних зусиль.

4. Чуттєвий світ є результат трагічної помилки в Абсолюті, або вторгнення сил темряви в світи світла. Отець ненароджений проявляє себе в особливих сутностях – еонах (сефіроти в єврейській каббалі), що зазвичай утворюють пари (сізігії). Завершеність цих еонів утворює повноту (плерому). Гордіня одного з еонів (зазвичай Софії) призводить до його відпадиння від плероми і початку космогенезу, в результаті котрого створюється велика кількість недосконалих світів (іноді 365) на чолі з їх володарями – архонтами. Нижчим з утворених світів є наш матеріальний світ.

5. Міфо – поетична мова описання. Розуміючи неможливість описання містичного досвіду, гностики в більшості своїй пішли не по апофатичному шляху описання Абсолюта (як Василида), а по шляху метафоризації описання, при котрому абстрактні сутності (наприклад, еони) персоніфікуються.

6. Уявлення про спасіння як повного позбавлення залежності від матеріальності. Плерома прагне поновити свою цілісність, що приводить до появи нового еона Ісуса, іноді двох Ісуса і Христа, котрий сходив в матеріальний світ, для того, щоб навчити людей як носіїв духу вищому гнозису. Для гностиків Христос був персоніфікацією Нуса, Божественного Розуму, еманациєю вищих духовних еонів. Нус увійшов у тіло Христа при хрещенні й залишив його при розп'ятті.

7. Тілесність Христа зазвичай вважається уявною (докетизм). Після того, як всі часточки світа повернуться в плерому, матерія знову повернеться в стан аморфного хаосу.

8. Спасіння досягається посередництвом практики аскетизму (хоча відомі повідомлення про крайній лібертинізм у карпокрatian и каїнітів). Наприклад, Р.Светлов в дослідженні «Мистецтво кохання: Антологія» вказує: «Немає сумніву, що в перші століття нашої ери в Середземномор'я існували рухи, що розвивали любовні практики, що ставили за мету стимулювати пізнання і спасіння.

Окрім містеріальних співтовариств Ісиди, Аттіса, Сірійської богині, описання культів котрих вказує на наявність явного сексуального елемента в їх обрядовості, потрібно згадати гностиків... Ми знаємо, що серед послідовників Валентина і Василида, двох найбільш авторитет-

них гностичних віровчителів II ст. було поширене переконання, що шлюб являється умовою спасіння, а «той, хто не пізнав жінку не спасеться». Деяких з гностичних наставників скрізь супроводжували жінки. Ми знаємо, що окрім вчень, що проповідувалися «для мас», гностики створили особливий рівень «внутрішньої доктрини», практично невідомої нам, що передавалася усно.

Чи означає це, що серед гностиків «вищого розряду» була поширена тантра? Важко сказати. В усякому випадку «правила гри», сформульовані в цьому вченні, могли привести і до тантричного вирішення проблеми сходженню в «горню оселю». Якщо справжнє начало в людині відрізняється від усього в цьому світі — і від тіла, і від душі, і навіть від тутешніх богів, а пробудження являється чудом, то стимулом для пробудження цього чуда може слугувати все, в тому числі й містично орієнтована сексуальна практика» [18,202 – 212].

9. Оскільки для послідовників гностицизму гносис — це інтуїтивно — духовне знання, просвітлення, отримане шляхом самопізнання, тому істотною його рисою була містична практика. Гностики приймали участь в складних містеріальних ритуалах, що вимагали відповідної морально — психологічної, фізичної, інтелектуально — філософської і духовної підготовки.

Можливо, це є головною причиною цікавості досить широких верств населення західної цивілізації до спадщини гностицизму, котрі в ньому намагаються відшукати шлях до власної самореалізації.

В підсумку можна зробити певні висновки:

- гностицизм як явище виник раніше за християнство;
- гностицизм генетично пов'язаний зі східними, перш за все Єгипетськими містеріями;
- еллінізм є своєрідним симбіозом грецької і східної культури, причому остання стояла на більш високому щаблі розвитку за грецьку;
- значна кількість відомих грецьких філософів була посвячена в східні містерії і без визнання цього факту їх філософію в повному обсязі зрозуміти неможливо. Недарма Геракліта його сучасники називали « Темним»;
- гностицизм це не лише «еклектична релігійно — філософська течія пізньої античності, що виступила однією з культурних форм зв'язку християнства, що оформилося, з міфо — філософським елліністичним тлом і віровченнями іудаїзму, зороастризму, вавилонських містеріальних культів», а в першу чергу містичний шлях самопізнання і прагнення до розкриття своєї вищої сутності, самореалізація, що повинна перейти в богореалізацію;
- незважаючи на те, що ми сьогодні звично сприймаємо християнство як типово західну релігію, спочатку це все ж була типово східна релігія, започаткована харизматичним лідером Ісусом, представником східної культури, і вона несла в собі концепції типово східної релігійно — філософської ментальності, будучи своєрідним компендіумом релігійно — філософських систем Сходу, викладених в популярній формі, доступній для сприйняття різними верствами населення, навіть такими, які були абсолютно філософські необізнаними;
- на формування християнства вплинули східні містерії, містика іудаїзму та грецька філософія, яка сама мала тісний зв'язок зі Сходом;

— в християнстві існували містерії Ісуса або містерії Царства, що являли собою прагнення до досягнення вищого, езотеричного знання;

— протиріччя між езотеричним та екзотеричним шляхами в християнстві завершилися перемогою останнього, оскільки специфікою християнської церкви було те, що в ній досить швидко розвинулося прагнення (та, зрештою, і спроможність) до чіткої соціальної організації та формування владних структур. А з проголошенням християнства офіційною римською релігією, воно взагалі перетворилося на своєрідний інструмент влади, котрій завжди потрібні законослухняні громадяни, а не харизматичні особистості, які важко піддаються контролю з боку держави;

— незважаючи на перемогу офіційної християнської церкви над гностицизмом все ж не привела до його остаточного знищення. На протязі усієї історії розвитку християнської цивілізації до положень і практики гностицизму зверталось немало мислителів та релігійних діячів;

— криза західної цивілізації, що викликана перш за все неконтрольованим розвитком науково — технічного прогресу, породжує прагнення до духовних пошуків, самопізнання та самореалізації. Тому цікавість до гностицизму як езотеричного шляху пізнання за останні роки має тенденцію до зростання;

— ми живемо в епоху історично невідворотної інтеграції культур, тому пізнання гностицизму як езотеричної частини багатьох релігій могло б вести до кращого розуміння в цьому діалозі культур;

— християнство вводилося на територію нашої країни переважно обрядовою стороною, діючи на емоції і не переводячи їх в переконання. На цьому тлі звернення до езотеричних глибин могло б привести в християнську Церкву багатьох потенційних віруючих, які шукають у релігії не лише духовну розраду, а й відповіді на філософські запитання. Відповідно це могло б сприяти б процесу духовного оновлення нашого народу.

Література

1. *Новейший философский словарь*. — Минск.: «Книжный Дом», 2003. — 1280с.
2. *Георг Шустер*. Тайные общества, союзы и ордены. — СПб., 1905. Т. 1. — 487с.
3. *Владимиров А.* Гностико — эллинские истоки христианства. — М.: «Беловодье», 2003. — 582 с.
4. *Проф. М.Э. Поснов*. «Гностицизм II века и победа Христианской церкви над ним». — К.: Тип. Акц. О — ва «Петр Барский в Киеве», 1917. — 825 с.
5. *Бернал Дж.* Наука в истории общества. — М., 1956.
6. *Волков Г.Н.* У колыбели науки. — М.: «Молодая гвардия», 1971. — 224 с.
7. *Донских О.Л., Кочергин А.Н.* Античная философия. — М.: «Издательство МГУ», 1975.
8. *Шейман—Топшейн С.Я.* Платон и ведическая философия. — М., 1978.
9. *West M.* Early greek philosophy and Orient, Oxford, 1971. ХУ + 256 pp.; translation into Italian, Bologna 1993.
10. *Смирнов Б.Л.* Введение // Махабхарата. 2 — е изд. — Ашхабад, 1985. Вып. III.

11. В. Виндельбанг. Платон. — К.: «Зовнішнішторгвидав України», 1993. — 176с.
12. Мэнли П.Холл. Энциклопедическое изложение масонской, герметической, кабалистической и розенкрейцеровской символической философии / пер. с англ. В.Целищева. — М.: АСТ: Астрель. — 2005. — 478 с.
13. Спенс Л. Египетские мистерии. — М.: «Сфера». — 2003. — 352 с.
14. Муамата Эшби. Христианская йога. Пер с англ. под ред. М.Добровольского. — К.: «София», 1999. — 368 с.
15. Християнські містерії // Людина і світ. — № 8, 1999.
16. Безант А. Эзотерическое христианство. — М., 1991. — 198 с.
17. Йонас Г. Гностицизм. — СПб., 1998. — 384 с.
18. Искусство любви: Антология / Сост., предисл., коммент. Р. Светлова. — СПб.: Амфора, 2002.

Матвеев В.А. Роль гностицизма в становлении и эволюции христианства

Исследуется феномен гностицизма, его связь с восточными мистериальными культурами, иудаизмом, греческой философией и христианством. Анализируются причины роста интереса к этому явлению в современном мире.

Ключевые слова: эзотерика, гностицизм, восточные культы, иудаизм, христианство, эволюция.

Matveyev, V.A. The Role of Gnosticism in the Development and Evolution of Christianity

The Gnosticism phenomenon is investigated, as well as its relation to eastern mystery cults, Judaism, Greek philosophy and Christianity. The reasons for the growing interest to this issue in the contemporary world are analyzed.

Key Words: esoterism, Gnosticism, eastern cults, Judaism, Christianity, evolution.